

საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი
GEORGIAN FOUNDATION FOR STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

57

საქართველოს არჩევანი: ევროკავშირი
თუ ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი

ვლადიმერ კაკაშვა

ექსპერტის აზრი

2016

საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი
GEORGIAN FOUNDATION FOR STRATEGIC AND INTERNATIONAL STUDIES

ექსპერტის აზრი

ვლადიმერ პაპავა

**საქართველოს არჩევანი: ევროკავშირი
თუ ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი**

57

2016

პუბლიკაცია დაიბეჭდა ამერიკის შეერთებული შტატების საელჩოს ფინანსური მხარდაჭერით.

რედაქტორი: რუსუდან მარგიშვილი
ტექნიკური რედაქტორი: არტემ მელიქ-ნუბაროვი

საავტორო უფლებები დაცულია და ეკუთვნის საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობების კვლევის ფონდს. წერილობითი ნებართვის გარეშე წიგნის არც ერთი ნაწილი არ შეიძლება გადაიბეჭდოს ნებისმიერი, მათ შორის, ელექტრონული ან მექანიკური ფორმით.

© საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი 2016 წელი

ISSN 1512-4835

ISBN 978-9941-0-8623-6

შესავალი

2015 წელს ამოქმედდა ახალი რუსულ-ყაზახური რეგიონული პროექტი, რომელსაც სახელად ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი ჰქვია. კერძოდ, 2015 წლის 1 იანვრიდან ინტეგრაციული ეკონომიკური პროცესები ბელარუსს, ყაზახეთსა და რუსეთს შორის რეგულირდება ხელშეკრულებით ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის შესახებ. 2015 წლის 2 იანვრიდან ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირს მიუერთდა სომხეთი, ხოლო 21 მაისს – ყირგიზეთი. საყურადღებოა, რომ იდეა ასეთი კავშირის მიზანშეწონილობის შესახებ ჯერ კიდევ 1994 წელს წამოაყენა ყაზახეთის პრეზიდენტმა ნურსულთან ნაზარბაევმა ¹.

მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოს არჩევანი ევროპისაკენ (ასევე, ევროატლანტიკური სტრუქტურებისაკენ) კარგა ხანია გაკეთებული აქვს², ბოლო პერიოდში კვალავ გააქტიურდა საქართველოს რუსეთთან დაახლოების თემაზე ლაპარაკი, რასაც ხელი შეუწყო, ერთი მხრივ, ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში შექმნილმა გაურკვეველმა მდგომარეობამ³, ხოლო, მეორე მხრივ, ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის შექმნამ და მისმა აშკარა გააქტიურებამ.

იმისათვის, რომ პასუხი გაეცეს კითხვას ევრაზიულმა ეკონომიკურმა კავშირმა უნდა შეაცვლევინოს საქართველოს ევროპული არჩევანი თუ არა, აუცილებელია განვიხილოთ თავად ამ კავშირის არსი. თანაც იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ ევროკავშირისა და მასში განევრიანების გზის შესახებ საკმაო რაოდენობის ლიტერატურა არსებობს, მაშინ, როცა ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი ბევრად უფრო ახალი წარმონაქმნია და მისი ინტენსიური კვლევა პრაქტიკულად ახლა მიმდინარეობს.

ევრაზიუმის ეკონომიკური მოდელის შესახებ

მას შემდეგ, რაც 2011 წელს რუსეთის პრეზიდენტმა განაცხადა ევრაზიული კავშირის შექმნის შესახებ⁴, პოლიტიკოსთა და ექსპერტთა ნაწილმა ეს აღიქვა, როგორც რუსეთში ევრაზიუმის იდეოლოგიის საბოლოო გამარჯვება.

ჯერ კიდევ 1920-იანი წლებიდან ჩამოყალიბებული რუსული გეოპოლიტიკური სკოლის ერთ-ერთი ყველაზე ძლიერი – ევრა-

ზიისტული დოქტრინის მიზანია გეოგრაფიულ ვერაზიში რუსეთის განსაკუთრებული ისტორიული და კულტურული როლის დამკვიდრება⁵. რუსეთში საზოგადოებრივი ინტერესი ამ თეორიის მიმართ გაიზარდა და მისი არსებითი მოდერნიზაცია XX საუკუნის 90-იან წლებში მოხდა, როცა საბჭოთა კავშირის დანგრევის შემდეგ რუსეთმა მისთვის ხელსაყრელი ანტიდასავლური, იმპერიული, ინტეგრაციული დოქტრინის⁶ ძებნა დაიწყო.

ვერაზიზმის ეკონომიკური მოდელის თანახმად,⁷ საბაზრო პრინციპი არ უნდა ემუქრებოდეს იდეოკრატის, ანუ საზოგადოებრივ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში იდეური სანყისის დომინირების საფუძვლებს. ვერაზიისტებისთვის ბაზარი და კერძო საკუთრება პრაგმატულად დასაშვებ და პრაგმატულად სასარგებლო სფეროს განეკუთვნება, რის საფუძველზეც ისინი აღიარებენ არა „საბაზრო ეკონომიკას“, არამედ „ბაზრის მქონე საზოგადოებას“. შესაბამისად, ვერაზიისტული ეკონომიკის ამოცანაა ვერაზიის სახელმწიფოში მცხოვრები კონკრეტული ხალხების კულტურულ-ისტორიული გზის ამსახველი ყველა ეკონომიკური სისტემის შენარჩუნება და განვითარება. „საკუთრების პრინციპს“ ვერაზიისტები ამჯობინებენ „ფლობის პრინციპს“, როცა მესაკუთრემ უნდა იხელმძღვანელოს სოციალური პასუხისმგებლობით და ორიენტირება მოახდინოს საზოგადოებრივი კეთილდღეობის მიზნებზე, ანუ მესაკუთრე თავისი საკუთრების გამოყენებისათვის პასუხისმგებელი უნდა იყოს საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წინაშე. ამასთან, სახელმწიფომ ხელი უნდა შეუწყოს ეროვნულ მენარმეობას, განახორციელოს პატერნალისტური პოლიტიკა, თანაც გამოიყენოს სატარიფო და არასატარიფო პროტექციონიზმის მექანიზმები.

ძნელი წარმოსადგენია, თუ პრაქტიკულად როგორ შეიძლება განხორციელდეს ვერაზიზმის ეკონომიკური მოდელი თანამედროვე გლობალიზაციის პროცესში მყოფი სამყაროს ამა თუ იმ ქვეყანაში. საყურადღებოა, რომ ვერაზიზმის იდეების შეუთავსებლობას თანამედროვეობასთან რუსი ეკონომისტებიც აღიარებენ⁸.

ვერაზიისტების აზრით, რუსეთის გარშემო ზემოგანხილულ პრინციპებზე დაფუძნებული ვერაზიული ეკონომიკური გაერთიანება უნდა აყალიბებდეს დამოუკიდებელ, ე.წ. „მეოთხე ზონას“, რომელიც არა მხოლოდ არსით იქნება განსხვავებული დანარჩენი გიგანტური ეკონომიკური ზონებისგან – ამერიკული, ევროპული და წყნარი ოკეანის ზონებისგან, არამედ დაუპირისპირდება კიდევ მათ⁹.

საყურადღებოა, რომ ევრაზიიზმის ეკონომიკური მოდელის ზემოჩამოთვლილ თვისებებთან (როგორცაა, მაგალითად, „ბაზრის მქონე საზოგადოება“, სახელმწიფო საკუთრება, როგორც საზოგადოებრივი კეთილდღეობის მიზნის მიღწევის გარანტი) ყველაზე ახლოს, ქვეყნის მმართველობის რეჟიმიდან გამომდინარე, ბელარუსის ეკონომიკაა მაშინ, როცა მეტ-ნაკლებად წარმატებული საბაზრო რეფორმები უკვე ჩატარდა როგორც სომხეთსა და ყაზახეთში, ისე, პოსტსაბჭოთა ეპოქის სანყის ეტაპზე, ყირგიზეთსა და რუსეთშიც.

ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის უმთავრესი ამოცანა თანამედროვე ეტაპზე მასში შემავალი ქვეყნების სავაჭრო-ეკონომიკური ინტეგრაციის გაღრმავებაა, რასაც თეორიულადაც კი არანაირი კავშირი არ აქვს ევრაზიიზმის ეკონომიკურ მოდელთან. უფრო მეტიც, ეს დასკვნა არა მარტო ეკონომიკურ მოდელებს, არამედ, უფრო ზოგადად, ევრაზიიზმსა და ევრაზიულ კავშირზეც ვრცელდება¹⁰.

ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ფუძემდებლური მექანიზმი და სირთულეები

უმთავრესი ეკონომიკური მოტივი, რაც ხელს უწყობს ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ინტეგრაციულ პროცესს, არის ნავთობისა და გაზიდან მიღებული შემოსავლების გადანაწილებითი მექანიზმის არსებობა. კერძოდ, ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის შიგნით საექსპორტო ბაჟი (ეხპორტ დუტყ) არ გადაიხდება, რის გამოც ამა თუ იმ რესურსის ფასი მსოფლიო ფასზე ამ ბაჟის ოდენობითაა შემცირებული, რაც ინვესტს სამამულო მრეწველობის სუბსიდირებას. საექსპორტო ბაჟი აიკრიფება მხოლოდ ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის საზღვრის გადაკვეთისას, რის გამოც რუსეთის მიერ მისაღები შემოსავლების ნაწილი გადანაწილდება ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სხვა წევრების სასარგებლოდ. რადგანაც რუსეთის ძირითადი საექსპორტო პროდუქცია ნავთობი და გაზია, სწორედ მათგან მიღებული შემოსავლების გადანაწილება არის ინტეგრაციის უმთავრესი ეკონომიკური მოტივი.

მართალია, მოცემული სქემა, რასაც ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი ეფუძნება, რუსეთისათვის ეკონომიკურად წამგებიანია, მაგრამ სწორედ ეს სქემა უზრუნველყოფს მოსკოვის იმპერიული ამბიციის ასრულებას — საბჭოთა კავშირის თანდათანობით რეანიმაციას მოდერნიზებული ფორმით. ევრაზიული ეკონომიკური

კავშირისადმი მოსკოვის ამგვარი მიდგომა სულაც არ არის გასაკვირი, თუკი გავითვალისწინებთ, რომ რუსეთს სწორედ ენერგეტიკული რესურსების გამოყენების საფუძველზე¹¹ აქვს აღებული კურსი არა ეკონომიკური განვითარებისაკენ, არამედ გეოპოლიტიკისკენ¹².

საყურადღებოა, რომ დღეს ნედლეულზე, განსაკუთრებით კი ენერგომატარებლებზე, მსოფლიო ფასებს მკაფიოდ გამოხატული კლების ტენდენცია აქვს, რის გამოც ხსენებული გადანაწილებითი მექანიზმის ქმედითუნარიანობა მცირდება.

ცნობილია, რომ ჯერ კიდევ რამდენიმე წლის წინ რუსეთი განიხილავდა თავისუფალი ვაჭრობის ზონის შესახებ ხელშეკრულებათა გაფორმების შესაძლებლობას ცალკეულ ქვეყნებთან (მაგალითად, ახალ ზელანდიასთან¹³, ვიეტნამთან¹⁴, ისრაელთან¹⁵, ინდოეთთან¹⁶, აშშ-თან¹⁷) და რეგიონულ გაერთიანებებთან (მაგალითად, ASEAN-თან¹⁸, EFTA-თან¹⁹, ევროკავშირთან²⁰). 2015 წლის 29 მაისს ასეთი ხელშეკრულება გაფორმდა ვიეტნამთან²¹, ხოლო დანარჩენ ქვეყნებთან თუ რეგიონულ გაერთიანებებთან, უმთავრესად პოლიტიკურ მიზეზთა გამო, შესაბამისი მოლაპარაკებები ან შეჩერებულია, ან არც კი დაწყებულია.

რუსი ეკონომისტების მიერ ჩატარებული პროგნოზული გათვლების (რომლებიც ჩატარდა ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის შემქმნელი სამი წევრი ქვეყნისათვის — ბელარუსის, ყაზახეთისა და რუსეთისათვის) თანახმად, თავისუფალი ვაჭრობის ზონის ხელშეკრულების გაფორმების შემთხვევაში, როგორც მოკლევადიან, ისე გრძელვადიან პერიოდებში, დადებითი ეკონომიკური ეფექტის მიმღები არის მთლიანად ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი, რუსეთი და ყაზახეთი, ხოლო ბელარუსი კი იზარალებს იმ შემთხვევაში, თუ ხელშეკრულების მეორე მხარე იქნება ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყანა²². დიდი ალბათობით ბელარუსის მსგავს მდგომარეობაში შეიძლება აღმოჩნდეს სომხეთიც და ყირგიზეთიც. იმის გათვალისწინებით, რომ ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ყველა წევრ-ქვეყანას აქვს ვეტოს უფლება და ამიტომ, თავისუფალი ვაჭრობის ზონის ხელშეკრულების გაფორმების შემთხვევაში, ბელარუსმა და მის მდგომარეობაში მყოფმა სხვა ქვეყანამაც არ გამოიყენოს ვეტოს უფლება, აუცილებელია ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის შიგნით შემუშავდეს ხსენებული დადებითი ეფექტის ბელარუსის (და სხვა მსგავსი ქვეყნების) სასარგებლოდ გადანაწილების მექანიზმი.

რუსეთის მიერ ყირიმის შემოერთებისა და უკრაინის აღმოსავლეთში შეიარაღებული კონფლიქტის გამო 2014 წლის გაზაფხულიდან აშშ-მ და შემდეგ სხვა ქვეყნებმაც რუსეთის წინააღმდეგ აამოქმედეს ეკონომიკური სანქციები²³. ამან ახალი გამოცდის წინაშე დააყენა ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი, რადგან ეს სანქციები არ ვრცელდება ამ გაერთიანების სხვა წევრ-ქვეყნებზე.

2014 წლის აგვისტოდან მოსკოვმა რუსეთის წინააღმდეგ არსებული სანქციების საპირისპიროდ შემოიღო ე.წ. ანტისანქციები (anti-sanctions, countersanctions)²⁴ — აკრძალა რუსეთში სასურსათო საქონლის იმპორტი აშშ-დან, ევროკავშირიდან, ავსტრალიიდან, ნორვეგიიდან და კანადიდან.

რადგანაც ეს სანქციები მხოლოდ რუსეთის წინააღმდეგაა მიღებული და არ ვრცელდება ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სხვა წევრ-ქვეყნებზე, ამიტომ ეს უკანასკნელნი არ შეერთებიან რუსეთის მიერ მიღებულ ანტისანქციებს. შედეგად, ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ამ ქვეყნებიდან შესაძლებელია რუსეთის ტერიტორიაზე შევიდეს ის საქონელიც, რომლის იმპორტიც რუსეთში მოსკოვმა აკრძალა. ამ შესაძლებლობას არ გამოორიცხავს ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ერთიანი საბაჟო ტერიტორია, რომელიც ამ ორგანიზაციაში შემავალ ყველა ქვეყანას მოიცავს.

ანტისანქციების შემოღების გამოცდილებამ აჩვენა, რომ ამ ანტისანქციებით, უწინარეს ყოვლისა, თავად რუსეთი ზარალდება.

ამკარაა, რომ შექმნილი ვითარება ეწინააღმდეგება ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ერთიანი საბაჟო ტერიტორიის მთლიანობის პრინციპს. ფაქტობრივად, ეს ტერიტორია ანტისანქციების გამო დაყოფილია ორ ნაწილად – რუსეთად და ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სხვა წევრ-ქვეყნებად.

აღბათობა იმისა, რომ მოსკოვის მიერ მიღებულ ანტისანქციებს ნებაყოფლობით შეუერთდებიან ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სხვა წევრი-ქვეყნები, დაბალია, რადგანაც ეს ამ ქვეყნებისათვის ეკონომიკურად არამიზანშენონილია. თუ მოსკოვი ამ ქვეყნების მიმართ ზენოლის ამა თუ იმ მექანიზმს გამოიყენებს, ეს კიდევ უფრო შეარყევს ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის ისედაც მყიფე საფუძველს და სათუოდ აქცევს მის მომავალს. თანაც ისიც გასათვალისწინებელია, მოსკოვის მხრიდან ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სხვა წევრ-ქვეყნებზე ზენოლის რაიმე ფორმის გამოყენება დააფრთხობს ამ გაერთიანების მიღმა მყოფ იმ ქვეყნებსაც, რომელთაც მოსკოვი პერსპექტიულ გეგმებში შეიძლება

განიხილავდეს, როგორც ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის პოტენციურ წევრებს.

პოლიტიკური ამბიციების გამო თითქმის გარანტირებულად შეიძლება ითქვას, რომ მოსკოვი არ იტყვის უარს ანტისანქციებზე მანამ, სანამ რუსეთის წინააღმდეგ მიღებული სანქციები გაუქმდება.

მაშასადამე, დღეს არსებული „სანქციები-ანტისანქციების“ სისტემის შეცვლის ალბათობა მოსკოვის მხრიდან რაიმე დათმობის ხარჯზე ნაკლებ სავარაუდოა.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ ევრაზიიზმის ეკონომიკური მოდელის რეალიზაცია თანამედროვე გლობალურ სამყაროში უტოპიაა, ხოლო ევრაზიული კავშირის ეკონომიკური მოდელი არა მარტო არასტაბილური, არამედ არაადეკვატურიც არის, რაც ყველაზე ნათლად გამოჩნდა რუსეთის წინააღმდეგ შემოღებული სანქციებისა და მათ საპასუხოდ მოსკოვის მიერ დაწესებული ანტისანქციების ფონზე²⁵. ამ დასკვნას ისიც ამძაფრებს, რომ 2016 წელს, ერთი მხრივ, სანქციებით გამოწვეული ზენოლის ზრდის, ხოლო, მეორე მხრივ, ენერგომატარებლებზე მსოფლიო ფასების კლების ტენდენციის გაგრძელების გამო, რუსეთს ეკონომიკური პრობლემები კიდევ უფრო გაუმწვავდება²⁶.

საქართველოს ევროპული თუ ევრაზიული არჩევანის ეკონომიკური შემაღენელი

როცა ვმსჯელობთ იმაზე, თუ რა ჯობია საქართველოსათვის – ევროპული თუ ევრაზიული არჩევანი, აქ გასათვალისწინებელია ყველა ფაქტორი, როგორც ისტორიული გამოცდილება, ისე განვითარების პერსპექტივა. ეკონომიკური შემაღენელი კი არის სახელმწიფოთა ნებისმიერი გაერთიანების ერთ-ერთი უმთავრესი კომპონენტი, რომელიც განსაკუთრებულ შესწავლას მოითხოვს.

მარტო იმაზე აქცენტის გაკეთება, რომ საბჭოთა კავშირში საქართველო უკვე იყო იძულებით შეყვანილი და იქ, თუნდაც მოდერნიზებულში, აღარ უნდა დაბრუნდეს, საკმარისი არ არის. აუცილებელია იმის გაანალიზება, თუ რა საფრთხეების წინაშე შეიძლება დადგეს ქვეყნის მომავალი. ეს კი მოითხოვს რიგი საკითხების მეტ-ნაკლებად დეტალურ განხილვას.

უწინარეს ყოვლისა, ხაზი უნდა გაესვას იმას, თუ რა არსებითი განსხვავებაა ევროკავშირსა და ევრაზიულ ეკონომიკურ კავ-

შირს შორის. განსხვავება საკმაოდ მნიშვნელოვანია. განვიხილოთ თითოეული განმასხვავებელი მომენტი.

შექმნის მიზანი. *ევროკავშირი* თავიდანვე შეიქმნა, როგორც ეკონომიკური გაერთიანება, ანუ გაერთიანება, რომლის მიზანი იყო ნევრი ქვეყნების ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობა. მართალია, *ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი* დასახელებაშივე შეიცავს ტერმინ „ეკონომიკურს“, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ეს კავშირი არა იმდენად ეკონომიკური განვითარების ხელშეწყობია, რამდენადაც ინსტრუმენტია მოსკოვის ხელში ეკონომიკური (კერძოდ, არა რუსეთის სასარგებლოდ შემოსავლების გადანაწილებითი) მექანიზმით შეინარჩუნოს და გაზარდოს პოლიტიკური ზეგავლენა კავშირის ნევრ-სახელმწიფოებზე.

თანამედროვე ეკონომიკური მდგომარეობა. მიუხედავად იმისა, რომ ევროზონის ზოგიერთ ქვეყანაში კრიზისული ვითარებაა შექმნილი, მთლიანად *ევროკავშირი* (ნაწილობრივ გამონაკლისს წარმოადგენს აღმოსავლეთ ევროპის ზოგიერთი ქვეყანა) არის განვითარებული ეკონომიკის მქონე ქვეყნების გაერთიანება, *ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში* კი შედიან პოსტსაბჭოთა ქვეყნები, თავისი არასრულყოფილი საბაზრო ინსტიტუტებითა და ტექნოლოგიური ჩამორჩენილობით²⁷. თუ *ევროკავშირის* წამყვანი ქვეყნები პოსტინდუსტრიულია (ამ ტერმინის კლასიკური გაგებით), *ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში* შემავალი ქვეყანები (ისევე, როგორც სხვა პოსტსაბჭოთა ქვეყანა, გარდა ბალტიის ქვეყნებისა) *პოსტსაბჭოთა პოსტინდუსტრიალურია*²⁸, რაც გამოწვეულია ამ ქვეყნებში არა იმდენად მაღალხარისხიანი მომსახურების სფეროს განვითარებით, რამდენადაც სამრეწველო წარმოების ჩამორჩენილობით²⁹. შედეგად, თუ *ევროკავშირი* უმთავრესად ეკონომიკურად განვითარებული ქვეყნების გაერთიანებაა, *ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი* აშკარად წარმოადგენს ინსტიტუციურად და ტექნოლოგიურად ჩამორჩენილი ქვეყნების გაერთიანებას.

კორუფციის დონე. საერთაშორისო გამჭვირვალობის (Transparency International) მიერ ჩატარებული კვლევის თანახმად, რომელიც აისახა კორუფციის აღქმის ინდექსების რეიტინგში (Corruption Perceptions Index ranks)³⁰, 2014 წელს *ევროკავშირის* ქვეყნებიდან ყველაზე ნაკლებად კორუმპირებული იყო დანია და ის მსოფლიოს 175 ქვეყანას შორის პირველია, ხოლო ყველაზე მეტად კორუმპირებული – რუმინეთი, რომელიც მსოფლიოში საუკეთესოთა შორის 69-ეა. *ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში* კი საუკეთესო არის

სომხეთი და ის არის მსოფლიოში მხოლოდ 94-ე, ხოლო ყველაზე უარესები არიან რუსეთი და ყირგიზეთი, რომლებიც მხოლოდ 136-ე ადგილს იყოფენ. შედარებისათვის საქართველო არის 50-ე და ის ამ მაჩვენებლით აშკარად ევროკავშირის სტანდარტს უფრო შეესაბამება (ევროკავშირის უახლოესი წევრი-სახელმწიფოებიდან ლატვია არის 48-ე, ხოლო ჩეხეთი — 53-ე).

განვერიანების სირთულე. ევროკავშირში განვერიანებისათვის არ არის საკმარისი მხოლოდ აპლიკანტი ქვეყნის სურვილი, რომ გახდეს მისი წევრი. აუცილებელია, რომ ეს აპლიკანტი ქვეყანა აკმაყოფილებდეს ბრიუსელის მიერ აღიარებულ გარკვეულ სტანდარტებს ისეთ სფეროებში, როგორცაა დემოკრატიული ინსტიტუტები, ადამიანის უფლებები, სიტყვის და გამოხატვის თავისუფლება, საბაზრო ეკონომიკა. შესაბამისად, აპლიკანტმა ქვეყანამ უნდა დააკმაყოფილოს ევროპული სტანდარტები ყველა ხსენებულ სფეროში და მხოლოდ ამის შემდეგ შეიძლება დადგეს დღის წესრიგში ევროკავშირის გაფართოების საკითხი ამ ქვეყნის განვერიანებით. ევროკავშირთან დაახლოებისათვის ბრიუსელს მიღებული აქვს თანამშრომლობის სპეციალური ფორმატები, როგორცაა, მაგალითად, ევროპული სამეზობლო პოლიტიკა (European Neighbourhood Policy – ENP) და აღმოსავლეთის პარტნიორობა (Eastern Partnership – EaP). საქართველო ორივე ამ ფორმატის წევრია³¹. სწორედ აღმოსავლეთის პარტნიორობის ჩარჩოს გამოყენებით მოახერხა საქართველომ საკმაოდ რთული გზის გავლა ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი სავაჭრო სივრცის (Deep and Comprehensive Free Trade Area – DCFTA) შეთანხმების მისაღწევად³² და ზოგადად ევროკავშირთან ასოცირების შეთანხმების ხელმოწერა³³.

ევროკავშირისგან განსხვავებით, *ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში* განვერიანებას პარტიკულად არანაირი რთულადმესასრულებელი წინაპირობა არ აქვს³⁴, პირიქით, თავად მოსკოვის პოლიტიკური მიზანია, რომ ეს კავშირი გაფართოვდეს, რათა მასში შემავალ წევრ-სახელმწიფოებზე ეკონომიკური ბერკეტებით გააძლიეროს პოლიტიკური ზეგავლენა.

თუკი შევაჯამებთ ევროკავშირსა და ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირს შორის ზემოხსენებულ განმასხვავებელ მომენტებს, შეიძლება ითქვას, რომ საქართველოს უფრო ადვილად შეუძლია ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში შესვლა, ვიდრე ევროკავშირში. თუმცა აქვე იბადება ლოგიკური კითხვა იმის შესახებ, თუ რატომ უნდა შევიდეს კორუფციის თვალსაზრისით მეტ-ნაკლებად ევრო-

კავშირის დონის მქონე საქართველო ბევრად (პირობითად ორჯერ მაინც) უფრო კორუმპირებულ ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში, რომელიც ინსტიტუციურად და ტექნოლოგიურად უფრო ჩამორჩენილია, ვიდრე ევროკავშირი და თანაც ემსახურება მოსკოვის პოლიტიკურ მიზანს – ეკონომიკური ბერკეტის გამოყენებით გააძლიეროს მასთან ერთიან კავშირში მყოფ სახელმწიფოებზე კონტროლი? აშკარაა, რომ პასუხი ვერ იქნება ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სასარგებლოდ.

აქვე იმასაც უნდა გაესვას ხაზი, რომ ევრაზიული ეკონომიკური კავშირისათვის ე.წ. „განზომილების ბარიერი“ ბევრად უფრო მწვავეა, ვიდრე ევროკავშირისათვის. ცნობილი რუსი ეკონომისტი რუსლან გრინბერგი ამ პრობლემაზე ამახვილებს ყურადღებას, როცა დამოუკიდებელ სახელმწიფოთა თანამეგობრობას (შემდგომში თანამეგობრობა) ადარებს ევროკავშირს³⁵. კერძოდ, ქვეყნების ის გაერთიანება არის უფრო გაადვილებული და თავად გაერთიანებასაც წარმატების უფრო მეტი შანსი აქვს, როცა ეს ქვეყნები მეტ-ნაკლებად თანაბარზომიერნი არიან. როდესაც იქმნება ქვეყნების გაერთიანება, შესაბამისმა სახელმწიფოებმა უნდა მიიღონ გადანყვეტილება, თუ რა სფეროში დათმონ სუვერენიტეტის ნაწილი და გადასცენ ის გაერთიანების მმართველობის შესახელმწიფოებრივ ორგანოებს. როცა ქვეყნები მეტ-ნაკლებად თანაბარზომიერნი არიან, ამ საკითხში კონსესუსის მიღწევა უფრო ადვილია, ვიდრე მაშინ, როცა ერთი ქვეყანა და მისი ეკონომიკა ზომით რამდენჯერმე აღემატება გაერთიანებაში შემავალ სხვა ქვეყნებს ერთად აღებულს. ამ შემთხვევაში ზომით ყველაზე დიდი ქვეყნისათვის ძნელი წარმოსადგენია, თუ როგორ შეიძლება მან დათმოს სუვერენიტეტის ისეთივე ნაწილი, როგორც მასზე ბევრად მცირე ქვეყნებმა. შედეგად, ეს დიდი ქვეყანა ცდილობს დათმოს სახელმწიფო საუვერენიტეტის ბევრად ნაკლები ნაწილი, ვიდრე გაერთიანების სხვა, მცირე ქვეყნებს აიძულოს დაათმობინოს და ამით შეინარჩუნოს გაერთიანებაში დომინანტური მდგომარეობა.

ევროკავშირის წარმატების ერთ-ერთი მიზეზი ისაცაა, რომ მასში გაერთიანებულია შედარებით მსხვილი და იმავდროულად მეტ-ნალებად თანაბარზომიერი ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა გერმანია, დიდი ბრიტანეთი, იტალია და საფრანგეთი, და შედარებით მცირე და ასევე მეტ-ნალებად თანაბარზომიერი ისეთი ქვეყნები, როგორიცაა ბელგია, ირლანდია, ნიდერლანდები და სხვ.

გრინბერგის აზრით, თანამეგობრობის ფუნქციონირებისათვის „განზომილების ბარიერი“ საკმაოდ მაღალი იყო, რადგანაც რუსეთის ეკონომიკაზე მოდიოდა მთელი თანამეგობრობის ეკონომიკის 67-70 პროცენტი. თუკი ავიღებთ ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირს, მაშინ ეს ბარიერი კიდევ უფრო მაღალია, რადგან რუსეთის ეკონომიკის წილი ამ კავშირის მთლიან ეკონომიკაში 82 პროცენტს აღემატება³⁶.

მაშასადამე, „განზომილების ბარიერიც“ იმის დამადასტურებელია, რომ ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირს არ აქვს წარმატებული განვითარების დიდი შანსი. მაშინ კითხვა იმის შესახებ, უნდა შევიდეს თუ არა ამ კავშირში საქართველო, კიდევ უფრო ნაკლებად იძლევა დადებითი პასუხის შესაძლებლობას.

ევროკავშირის წევრობა კი საქართველოსათვის არ შეიძლება იყოს მიზანი. ის ამ მიზნის მიღწევის საშუალებაა, რომელიც ამ ქვეყნის მოსახლეობას ღირსეულად ცხოვრების შესაძლებლობას მისცემს, როცა სათანადო დონეზე იქნება განვითარებული დემოკრატიული ინსტიტუტები, როცა მაქსიმალურად იქნება დაცული ადამიანის უფლებები, როცა სიტყვის და გამოხატვის თავისუფლება არ იქნება შეზღუდული, ხოლო საბაზრო ეკონომიკა იმდენად განვითარდება, რომ შექმნის ამ ღირსეული ცხოვრების ეკონომიკურ საფუძვლებს. ამ მიზნის მისაღწევად საქართველოსთვის აუცილებელია ევროკავშირის სტანდარტების შემოღება და დამკვიდრება, რაც საბოლოო ჯამში გამოიწვევს საქართველოს ევროკავშირთან დაახლოებას.

დასკვნა

რუსული იმპერიული აზროვნების საყოველთაოდ ცნობილი ევრაზიზმის დოქტრინის ეკონომიკური საფუძველია არა „საბაზრო ეკონომიკა“, არამედ „ბაზრის მქონე საზოგადოება“. თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში ქვეყნების გაერთიანება ევრაზიზმის ეკონომიკური მოდელის საფუძველზე თითქმის შეუძლებელია, რადგან იმ პოსტსაბჭოთა ქვეყნებშიც კი, რომლებშიც დამკვიდრებულია ავტორიტარული მმართველობა, იშვიათი გამონაკლისის გარდა, ბაზრის მქონე საზოგადოებასთან შედარებით უპირატესობა საბაზრო ეკონომიკას ენიჭება.

ახლადშექმნილი ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი ეფუძნება ნავთობისა და გაზიდან მიღებული შემოსავლების გადანაწილე-

ბით მექანიზმს, როცა რუსეთი სხვა წევრი-ქვეყნების სასარგებლოდ შეგნებულად თმობს მისაღები შემოსავლების ნაწილს, რათა არა მარტო ეკონომიკურად დააინტერესოს ისინი, რომ იყვნენ ამ კავშირში, არამედ ამ ეკონომიკური საფასურით შეინარჩუნოს და გააძლიეროს მათზე პოლიტიკური ზეგავლენა.

ყირიმში შეჭრისა და მისი ანექსიის, ასევე აღმოსავლეთ უკრაინის სეპარატისტული რეგიონებისათვის სამხედრო-პოლიტიკური მხარდაჭერის გამო დასავლეთის მიერ რუსეთისათვის დაწესებულმა ეკონომიკურმა სანქციებმა და მათ საპასუხოდ მოსკოვის მიერ უკვე დასავლეთის სანინააღმდეგოდ ამოქმედებულმა ანტისანქციებმა აჩვენა ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის სიმყიფე, მისი არასტაბილურობა. ეს, უწინარეს ყოვლისა, გამოიხატა იმაში, რომ ამ კავშირის წევრი-სახელმწიფოები არ არიან და ვერც იქნებიან რუსეთის მიმართ ეკონომიკურად სოლიდარულები.

ევროკავშირის და ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის შედარება არ იქნება ამ უკანასკნელისათვის მომგებიანი, რადგანაც ის პირველთან შედარებით ბევრად უფრო კორუმპირებულია, საბაზრო ინსტიტუტები ნაკლებად აქვს განვითარებული, ხოლო ტექნოლოგიურად ამკარად ჩამორჩენილია. თანაც ევრაზიული ეკონომიკური კავშირის განვითარებისათვის შემაფერხებელია ე.წ. „განზომილების ბარიერი“, რაც ხელს უშლის რუსეთს კავშირის ზესახელმწიფოებრივი მმართველობის ორგანოების სასარგებლოდ დათმოს სუვერენიტეტის იმდენივე ნაწილი, რაც უნდა, რომ დაათმობინოს სხვა წევრ-სახელმწიფოებს.

ამრიგად, მართალია, ევრაზიულ ეკონომიკურ კავშირში განევრიანება ბევრად უფრო ადვილია, ვიდრე ევროკავშირში, მაგრამ ეს საქართველოსათვის ვერ იქნება მიმზიდველი ევრაზიული ეკონომიკური კავშირი იმ უარყოფითი მხარეების გამო, რაზეც ზემოთ ვისაუბრეთ.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Alpysbaeva Zh. "Nursultan Nazarbaev: Ot idei evrazii'skogo sojuza k perspektivam evrazii'skoi' integratsii [Nursultan Nazarbaev: From the Idea of the Eurasian Union to the Perspectives of the Eurasian Integration]." *zakon.kz*, May 30, 2014, (In Russian), www.zakon.kz/4628189-nursultan-nazarbaev-ot-idei.html; Gleason G. "Kazakhstan's Nazarbayev Heads New EEC Organization." *EurasiaNet*, June 17, 2001, www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav061801.shtml; Gleason G. "Kazakhstan Positioned as Locomotive of Eurasian Integration." *EurasiaNet*, February 10, 2002, www.eurasianet.org/departments/business/articles/eav021102.shtml.
2. მაგალითად, Rondeli A. "The Choice of Independent Georgia." In *The Security of the Caspian Sea Region*, G. Chufrin, ed. New York, Oxford University Press, 2001, pp. 195-211.
3. რონდელი ა. საქართველო-რუსეთი: უარყოფიდან დადებით გაურკვეველობამდე. ექსპერტის აზრი № 3. თბილისი, საქართველოს სტრატეგიისა და სერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდი, 2013, www.gfsis.org/media/download/library/articles/Expert_Opinion_GEO_3.pdf; ლონდელი A. *Georgia-Russia: From Negative to Positive Uncertainty*. Expert Opinion No. 3. Tbilisi, Georgian Foundation for Strategic and International Studies, 2013, www.gfsis.org/media/download/library/articles/Expert_Opinion_ENG_3.pdf.
4. მაგალითად, Bryanski G. "Russia's Putin says wants to build 'Eurasian Union'." *Reuters*, October 3, 2011, www.reuters.com/article/us-russia-putin-eurasian-idUSTRE7926ZD20111003; Putin V. "A New Integration Project for Eurasia: The Future in the Making." *Permanent Mission of the Russian Federation to the European Union*, October 3, 2011, www.russianmission.eu/en/news/article-prime-minister-vladimir-putin-new-integration-project-eurasia-future-making-izvestia-3-.
5. მაგალითად, Laruelle M. *Russian Eurasianism: An Ideology of Empire*. Washington, D.C., Woodrow Wilson Center Press, 2008.
6. Ismailov E., Papava V. *Rethinking Central Eurasia*. Washington, D.C.: Johns Hopkins University-SAIS, Stockholm: Institute for Security and Development Policy, 2010, www.silkroadstudies.org/resources/pdf/Monographs/2010_MONO_Ismailov-Papava_Rethinking-Central-Eurasia.pdf; Papava V. "The Eurasianism of Russian Anti-Westernism and the Concept of 'Central Caucaso-Asia'." *Russian Politics & Law*, Vol. 51, No. 6, 2013, pp. 45-86.
7. Dugin A.G. "Ekonomicheskie aspekty neoevraziystva [The Economic Aspects of Neo-Eurasianism]," in *Osnovy Evraziystva [The Fundamental Principles of Eurasianism]*, A. Dugin, ed. Moscow, Arktogeia-Tsent, 2002, pp. 626-637. (In Russian.)
8. მაგალითად, Grinberg R. "Kontury novoiy ekonomiki i shansy evraziyskoiy integratsii [Contours of New Economy and Chances of the Eurasian Integration]." *Ekonomisi [Economist]*, 2013, No. 6, pp. 6-11. (In Russian.)
9. Dugin A.G. "Ekonomika: chetvertaia zona [The Economy: The Fourth Zone]," in *Osnovy Evraziystva [The Fundamental Principles of Eurasianism]*, A. Dugin, ed. Moscow, Arktogeia-Tsent, 2002, pp. 657-661. (In Russian.)

10. Laruelle M. "Eurasia, Eurasianism, Eurasian Union: Terminological Gaps and Overlaps." *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 366, July 2015, www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm366_Laruelle_July2015.pdf.
11. Hill F. *Energy Empire: Oil, Gas and Russia's Revival*. London, The Foreign Policy Centre, 2004, www.fpc.org.uk/fsblob/307.pdf.
12. Appel H., Gelman V. "Revising Russia's Economic Model: The Shift from Development to Geopolitics." *PONARS Eurasia Policy Memo*, No. 397, November 2015, www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm397_Appel-Gelman_Nov2015.pdf.
13. მაგალითად, Ballingall J. "New Zealand-Russia FTA: Another BRIIC in the Wall." *NZIER Insight*, November 15, 2010, www.nzier.org.nz/static/media/filer_public/7d/c5/7dc503d6-dda7-44b5-b9f1-2e00d613ca6e/nzier_insight_21_-_russia_fta.pdf.
14. მაგალითად, 'Special Comrades' Russia and Vietnam to Double Trade by 2015." *RT Question More*, November 12, 2013, www.rt.com/business/russia-vietnam-trade-agreement-580/.
15. მაგალითად, Keinon H. "Israel and Russia to Negotiate Free-Trade Agreement." *The Jerusalem Post*, December 10, 2013, www.jpost.com/Diplomacy-and-Politics/Israel-and-Russia-to-negotiate-free-trade-agreement-334603.
16. მაგალითად, "It's Time for Free Trade Pact with Russia, Says India." *The Hindu*, April 2, 2013, www.thehindu.com/news/national/its-time-for-free-trade-pact-with-russia-says-india/article4570802.ece.
17. მაგალითად, Russia Looks To Boost Bilateral Trade with US." *RT Question More*, December 12, 2013, www.rt.com/business/russia-usa-trade-shuvalov-111/.
18. მაგალითად, Lisovolik Y. "Is a Russia-ASEAN Free Trade Area of Any Use?" *International Affairs*, Special Issue, 2010, www.interaffairs.ru/ii/pdf_asean/11.pdf.
19. მაგალითად, "EFTA States Pursue Free Trade Negotiations with Russia, Belarus and Kazakhstan." *EFTA*, April 12, 2013, www.efta.int/free-trade/free-trade-news/2013-04-11-efta-rubeka-8th-rnd-fta-neg.
20. მაგალითად, Maliszewska M., Jarocinska E., Scasny M. *Modeling Economic, Social and Environmental Implications of a Free Trade Agreement Between the European Union and The Russian Federation*. CASE Network Reports, No. 93/2010, www.case-research.eu/upload/publikacja_plik/29994065_CNR_93.pdf.
21. მაგალითად, Reuters. "Vietnam Signs Free Trade Agreement With Russian-Led Economic Union." *The Moscow Times*, May 29, 2015, www.themoscowtimes.com/business/article/vietnam-signs-free-trade-agreement-with-russian-led-economic-union/522691.html.
22. Knobel A. "Evraziiskiy ekonomicheskiy sojuz: perspektivy pazvitija i vozmozhnye prepjatzstvija [Eurasian Economic Union: Prospects and Challenges for Development]," *Voprosy ekonomiki* [Economic issues], 2015, No. 3, pp. 87-108. (In Russian.)
23. მაგალითად, Koenig P. "Russia, The Circus of Economic Sanctions Continues: Washington and Brussels Against Moscow." *Global Research*, December 24, 2015, www.globalresearch.ca/russia-the-circus-of-economic-sanctions-continues-washington-and-brussels-against-moscow/5497752.

24. მაგალითად, McHugh J. "Russian Sanctions: Putin Signs Decree Ordering All Western Imported Food 'Destroyed'." *International Business Times*, July 30, 2015, www.ibtimes.com/russian-sanctions-putin-signs-decree-ordering-all-western-imported-food-destroyed-2031380.
25. Papava V. "Economic Models of Eurasianism and the Eurasian Union: Why the Future is Not Optimistic." *The Central Asia-Caucasus Analyst*, October 29, 2015, www.caci-analyst.org/publications/analytical-articles/item/13296.
26. Dynkin A.A., Baranovskii V.G., eds. *Rossija i mir: 2016. Ekonomika i vneshnjaja politika. Ezhegodnyi prognoz* [Russia and the World: 2016. Annual Forecast: Economy and Foreign Policy]. Moscow, IMEMO RAN, 2015, www.imemo.ru/files/File/ru/publ/2015/2015_024.pdf.
27. მაგალითად, Papava V. "The Economic Challenges of the Black Sea Region: the Global Financial Crisis and Energy Sector Cooperation." *Southeast European and Black Sea Studies*, 2010, Vo. 10, No. 3, pp. 361-371.
28. Gorodezky A.E. "Antikrizisnoe regulirivanie i modeli postkommunisticheskogo razvitiia Rossii [Crisis Management and the Post-Crisis Development Model for Russia]," *Ekonomika Ukrainy* [Economy of the Ukraine], 2013, No. 5, pp. 66-74. (In Russian.)
29. Papava V. "Necroeconomics of Post-Soviet Post-Industrialism and the Model of Economic Development of Georgia and Russia." *Journal of Business and Economics*, 2015, Volume 6, No. 5, pp. 976-983, www.academicstar.us/UploadFile/Picture/2015-7/20157313847837.pdf.
30. "Corruption Perceptions Index 2014: Results." *Transparency International*, www.transparency.org/cpi2014.
31. მაგალითად, Gogolashvili K. "The EU and Georgia: The Choice is in the Context." In *Mkrтчhyan T., Huseynov T., Gogolashvili K. The European Union and the South Caucasus. Three Perspectives on the Future of the European Project from the Caucasus. Europe in Dialogue 2009/01*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung 2009, www.eeas.europa.eu/delegations/georgia/documents/virtual_library/30_xcms_bst_dms_en.pdf.
32. მაგალითად, Kakulia M. "Georgia's Experiences on Developing Trade and Trade Policy Relations with the European Union." *East European Studies*, 2014, No. 5, pp. 137-160, www.vki.hu/files/download_772.html.
33. "Georgia, EU Sign Association Agreement." *Civil.Ge*, June, 27, 2015, www.civil.ge/eng/article.php?id=27417.
34. მაგალითად, *Evrazii'skii' ekonomicheskii' sojuz. Voprosy i otvety. Tsifry i fakty* [Eurasian Economic Union. Questions and Answers. Figures and Facts]. Moscow, Evrazijskaja ekonomicheskaja komissija [Eurasian Economic Commission], 2014, www.eurasiancommission.org/ru/Documents/eaes_voposy_otvety.pdf.
35. Grinberg R. "Kontury novoi' ekonomiki i shansy evrazijskoj' integratsii [Contours of New Economy and Chances of the Eurasian Integration]."
36. "Ob osnovnykh sotsial'no-ekonomicheskikh pokazatel'jakh gosudarstv—chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo sojuza [On the Main Social and Economic Indicators of the Member States of the Eurasian Economic Union]." *Evrazijskaja ekonomicheskaja komissija* [Eurasian Economic Commission]. January-November, 2015, www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/econstat/Documents/Indicators201511.pdf.